

Makale Geliş | Received: 30.07.2018
Makale Kabul | Accepted: 08.08.2018
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.449300

Muhammed Bilal ÇELİK

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, TR
Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Sakarya, TR
ORCID: 0000-0002-8246-134X
bcelik@sakarya.edu.tr

Emre KESER

Doktora Öğrencisi | PhD student
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, GTT Programı, İstanbul, TR
İstanbul University, Institute of Social Sciences, GTT Programme, İstanbul, TR
ORCID: 0000-0003-0360-7492
mrkeser17@gmail.com

Meyendorf'un Buhara Hanlığı Seyahati

Öz

İgor Kazimiroviç Meyendorf, 1820 yılında Buhara Hanlığı'na çeşitli antlaşmalar ve incelemeler yapmak için gönderilen Alexander Fedoroviç Negri başkanlığındaki Rus elçilik heyetine dâhil edilmiştir. Çarlık Rusya elçilik heyetlerinde farklı özelliklere sahip kişilere yer vererek Buhara Hanlığı'nı tanımayı amaçlamaktadır. Meyendorf, Rus elçilik heyetinde sekreterlik görevini üstlenmiştir. Yolculuk sürecinde ve Buhara Hanlığı'nda gördüklerini *Voyage D'Orenburg A Boukhara* isimli kitabında yazmıştır. Rus yazarın bu eseri, Türkistan bölgesi ve Buhara Hanlığı'nı tanıtan önemli bir yapıttır. Meyendorf; eserinde hanlığın ekonomisi, askerî sistemi, nüfusu, iklimi, mimari yapısı, tarım ve ticareti başta olmak üzere birçok konu hakkında bilgi vermiştir. Makalemizde, Rus seyyahın içinde yer aldığı Alexander Fedoroviç Negri'nin elçilik heyeti ve Buhara Hanlığı seyahati incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meyendorf, Rusya, Buhara, Emir Haydar.

Travel to the Bukhara Khanate of Meiendorf

Abstract

Igor Kazimirovic Meiendorf was included in the Russian embassy delegation headed by Alexander Fedorovic Negri, who was sent to the Khanate of Bukhara in 1820 to make various treaties and examinations. The Tsarist Russia intends to recognize the Bukhara Khanate by having people with different characteristics in the embassy delegations. Meiendorf has assumed the employment of secretary in the Russian embassy delegation. He wrote his observations in his journey and in the Khanate in his book entitled *Voyage D'Orenburge Boukhara*. This work by the Russian writer has been an important work promoting the Turkistan region and the Khanate of Bukhara. In his book, Meiendorf gives information about economy, military system, population, climate, architectural structure, agriculture and trade of the khanate. In our study, Alexander Fedorovich Negri's embassy delegation, in which the Meiendorf was involved, and his trip to the Khanate of Bukhara were investigated.

Keywords: Meiendorf, Russia, Bukhara, Emir Haydar.

Giriş

Çarlık Rusya Devleti kendi siyasi birliğini oluşturduktan sonra takip ettiği politika sayesinde doğu sınırlarını Türkistan sahasına kadar genişletmeyi başarmıştır. Sonraki süreçte Türkistan’ın yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürme çabası, daha geniş sınırlara ulaşma isteği, Müslüman olan Türkistan’a Hıristiyanlık dinini yaymak gibi temel sebepler yüzünden Rusya, Türkistan’ı tanıma ve bölge üzerinde hâkimiyet elde etme amacı taşımıştır. Bu amaç doğrultusunda Rusya devleti 16. yüzyıldan Türkistan’ı işgal ettiği 19. yüzyılın sonuna kadar bölgede devamlı faaliyet göstermiştir (Saray 2002: 561).

Rusya’nın 1552’deKazan ve 1556 yılında da Astrahan Hanlığı’nı ele geçirmesi Türkistan sahasına olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur. Rusya, bu iki hanlığın işgali ile beraber Kazak bozkırları üzerinden Türkistan sahasına doğrudan bir erişim elde etmeyi başarmıştır. Dönemin Rus hükümdarı IV. İvan’a (1547-1584) Buhara ve Harezm hanlıkları serbest ticaret yapmak için elçiler göndermişlerdir. Buna karşılık Moskova’nın ilk resmî büyükelçisi sıfatıyla bir İngiliz olan Anthony Jenkinson, hanlıkları ziyaret etmiştir. Bu noktadan itibaren Rusya-Türkistan hanlıkları arasındaki ilişkiler 19. yüzyıla kadar düzensiz fakat sık aralıklarla devam etmiştir (Becker 1968: 12).

Rus Çarı I. Petro (1682-1725),Türkistan bölgesi üzerine emperyalist hedeflerle ilerleme fikrini ortaya atmış ilk Rus hükümdarıdır (Togan 1981: 152).O,Avrupa ülkelerinin güçsüz ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirip onları sömürmelerinden etkilenerek mümkün mertebeye çevresindeki tüm güçsüz devletler ile Rusya çıkarına ticari ilişkiler kurma ve geliştirme hedefi belirlemiştir. Bu fikir yapısının yanı sıra Türkistan bölgesinde bulunan Ceyhun Nehri’nde altın tozu olduğunu Harezmli bir yerliden öğrenmiştir (Wanner 2014: 13). Bu bilginin de etkisiyle Türkistan bölgesine keşif amaçlı bir askerî birlik göndermeye karar vermiştir. 1717 yılında Prens Bekoviç Çerkaskiy komutasında 4 bin kişilik bir keşif birliği çeyrek milyon ruble maliyetle donatılarak Türkistan bölgesini tanıma ve iki ülke arasında dostluk ve ticari ilişkileri geliştirme bahanesiyle bölgeye gönderilmiştir (Rywkin 1963: 16).Fakat Türkistan bölgesini tanımadan askerî bir yöntem ile bölge üzerinde hâkimiyet elde etme veya ele geçirme çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Rus askerî birlikleri Hive hanının yanlış yönlendirmesi sonucu küçük birliklere bölünmüş ve Hive askerleri tarafından öldürülmüştür (Rywkin 1963: 2; Özkan 2018: 93-111).

Rusya, bölge üzerinde edindiği bu tecrübeden sonra Türkistan’ı yakından tanımak için coğrafya, tarih ve maden gibi alanlarda uzman kişiler ile askerî subayları elçilik heyetleriyle beraber göndermiştir. Bunda amaç bölgedeki Türk devletlerinin nasıl kolay bir şekilde ele geçirileceğinin ekonomik, siyasi ve askerî maliyetini hesap etmektir. Temelde Rusya’nın genişleme siyaseti, karşısında olan hanlıkların zayıf olması ve Rus devletinin teknolojik açıdan daha üstün bir durumda bulunmasıyla açıklanabilir. Ayrıca Rusya’nın bölgedeki Türkistan Hanlıklarına karşı büyük bir insan ve maddi kaynak avantajı da vardır. Emperyalist hedeflere sahip Rusya’nın yüzyıllar boyunca bu gibi önemli kazançlara sahip olmasının yanı sıra Türkistan Hanlıkları da aksi istikamette teknolojik, askerî ve iktisadi olarak Rusya’ya nazaran çok güçsüz durumda kalmıştır. Türkistan Hanlıklarının 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rusya’ya karşı bağımsızlıklarını korumasında en büyük etken bölgenin içinde bulunduğu coğrafi şartlar olmuştur (Yetişgin 2000: 1).

Türkistan Hanlıkları ile Rusya arasındaki ilişkilerin 19. yüzyılda sıklaşmasının en önemli nedeni Rusya’nın içinde bulunduğu ekonomik durumdur. Rusya’nın kendisine yakın olan Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları ile yaptığı ticarettten iyi gelir elde etmesi Rus yönetiminin bölgeye büyük ilgi göstermesini sağlamıştır. Türkistan bölgesi ekonomik olarak geri kalmış ve sanayileşmenin tam olarak yaşanmadığı bir alandır. Bu gerekçelerle Rusya, Türkistan bölgesini kâr getiren bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görmüştür. Rusya’nın sanayileşmesini tamamlamış ve büyük bir güç hâline gelmiş olan İngiltere ile mücadele içinde olmasından dolayı Türkistan’dan elde ettiği ekonomik ve siyasi kazançlar Rusya için büyük önem taşımaktadır (Halfin 1960: 6).

Meyendorf’un Buhara Hanlığı’nı ziyaret ettiği 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rusya-Türkistan ilişkileri bu doğrultuda ilerlemiştir. Buhara şehri, Türkistan bölgesindeki Müslümanlar için ayrı bir kutsiyet ifade etmektedir. Ayrıca Buhara, Türkistan bölgesinin en önemli siyasi ve ticari değere sahip şehridir. 1820 yılında Meyendorf, Rus elçilik heyeti vasıtasıyla Buhara şehrini ziyaret etmiştir. Kendisinin bu gidişi diğer seyyahlara örnek olmuş, sonraki yıllarda Khanikoff, Buterrof, Vambery gibi seyyahlar da Buhara’yı ziyaret etmişlerdir (D’encausse 2009: 7).

Meyendorf’un Rus Elçilik Heyetinde Yer Alması

1815 yılında Buhara hükümdarı Emir Haydar’ın (1800-1825) elçisi olarak Çarlık Rusya’nın başkenti St. Petersburg şehrine gelen Azimcan Mumincanov, daha önceleri iki devlet arasında görüşülen Rus-Buhara ticaret antlaşmasının sonuçlandırılması ve bir

elçilik heyetinin Buhara sarayına gönderilmesi taleplerini St. Petersburg’daki yetkililere iletmiştir. 5 Temmuz 1816 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanlığı yöneticilerinden Nesselrode; ticaret yapan kervanların güvenliği, Buhara Hanlığı’ndaki Rus esirlerin serbest bırakılması ve Buhara’ya bir Rus diplomatının atanması konularının çözüme kavuşturulması maksadıyla Buhara Hanlığı’na bir elçi gönderileceğini açıklamıştır. Fakat Rusya, göndermeyi taahhüt ettiği elçilik heyetini göndermek için gerekli adımları hızlı bir şekilde atmamıştır. Bu durum üzerine 1819 yılının Ağustos ayında yeniden St. Petersburg şehrini ziyaret eden Azimcan Muminçanov; yine aynı meseleleri gündeme getirmiş, Buhara Hanlığı’nın Rusya’dan gelecek elçilik heyetini beklediğini dile getirmiştir(Halfin 1974: 155).

Rus Çarı I. Alexander, 3 Temmuz 1820 tarihinde Buhara Emiri Haydar’a gidecek olan elçilik heyetinin başına Alexander Fedoroviç Negri’nin geçmesini onaylamıştır. İgor Kazimiroviç Meyendorf da bu heyetin bir üyesi olarak Buhara Hanlığı’na gidecek ve sonraları Türkistan tarihi açısından çok önemli olan *Voyage D’Orenburg A Boukhara* isimli kitabını yayımlayacaktır.

Buhara Hanlığı’na gidecek heyetin başına Alexander Fedoroviç Negri’nin geçirilmesinin önemli nedenleri bulunmaktadır. 1806 yılında Yunanistan’dan Rusya’ya giden Negri, Çarlığın Dış İşleri Bakanlığı’nda önemli görevler üstlenmiştir. 1818 yılında İran’da bulunan Rus elçilik heyetinde danışmanlık görevinde bulunmuştur. Negri, çok iyi derecede Farsça ve Türkçe bilmektedir. İran ve Türk toplumlarının adetlerini, gelenek ve göreneklerini iyi bildiği için Çarlık makamları tarafından Buhara Hanlığı’na gidecek olan elçilik heyetinin başına geçmesi uygun görülmüştür. Negri’ye Buhara elçiliği için verilen görevin temel amacı Buhara ticaretini Rusların lehine geliştirmek olmuştur (Halfin 1974: 159).

Negri, bu yüzden Türkistan bölgesindeki ticaret kervanlarının korunmasını sağlamak ve tüccarlar için çok kârlı olmayan gümrük vergilerinin düşürülmesini, Buhara makamlarına kabul ettirmek görevini de üstlenmiştir. Rus elçilik heyetinden Buhara Hanlığı’nın endüstriyel durumu hakkında bilgi sahibi olmak, halkın hangi sanayi ve ticaret kollarında daha fazla iş yaptığını, hangi Avrupa mallarına ihtiyacı olduğunu öğrenmek gibi önemli bilgiler edinmeleri de istenmektedir. Buhara Hanlığı’nın Osmanlı, Hive, Hokand ve Safevi devletleriyle olan ilişkileri hakkında bilgi toplaması da elçilik heyetinin önemli görevlerinden biri olmuştur. Fakat Negri başkanlığındaki elçilik heyetinin sadece siyasi ve iktisadi durumlar üzerine sonuçlar alması beklenmemekteydi. Aynı zamanda Türkistan bölgesinin askerî durumunu

incelemek, bölgenin ilerleyen yıllarda faaliyet alanı olacağı düşüncesiyle ticari ve coğrafi yolları gösteren detaylı haritalarının yapılması, bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının belirlenmesi konuları da Negri’nin başkanlığındaki elçilik heyetine yüklenen sorumluluklar arasındaydı (Halfin 1974: 160).

Elçilik heyeti, Buhara seyahati öncesinde birçok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümü heyetin yola çıkış tarihini etkilemiştir. Seyahate katılacak kişiler, 1820 yılının Ağustos ayında St. Petersburg’a 2346 km uzaklıktaki Orenburg’da bir araya gelmiştir. Elçilik heyetinin güvenlik sorununun halledilmesi için heyete 200 Kazak, 100 piyade askeri, 25 Başkurt atlısı dâhil edilmiştir. Geçilmesi zor akarsulara karşı köprüler ya da çeşitli tedarik araçları temin edilmiştir. Çarlık devletinin bir yasa ile Rus parasının ülke dışına çıkışını yasaklamasıyla beraber heyet masrafları için oluşturulan 72.000 rublenin duka altınına çevrilmesi gerekmiştir. Fakat kısa vadede bu paranın duka altınına çevrilmesinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Orenburg valisinin çabalarıyla bölgede güçlü bir konumda bulunan bir Kırgız reisi ile anlaşılmıştır. Bu kişi, Ceyhun Nehri kıyılarındaki kendisine bağlı adamlarıyla elçilik heyetini korumaya ikna edilmiştir. Malların ve eşyaların taşınması için 358 deve, yük vagonları ve seyahat için gerekli 400 atın toplanması da zahmetli bir süreç olmuştur. Böyle önemli hazırlıkların yapılması, heyetin gideceği yere ulaşması için önemlidir. Çünkü heyet bazı kısımlarda en ufak bir akarsu kaynağı bile bulunmayan çöllerde yaklaşık iki ay seyahat etmek zorundadır. 1820 yılının Ekim ayında tüm hazırlıklar tamamlanmış ve yola çıkılması kararlaştırılmıştır (Meyendorf 1827: 309).

Rus elçilik heyetinin kendisine verilen görevler neticesinde Türkistan bölgesini tanımak gibi bir sorumluluğu vardır. Bu yüzden çok farklı alanlarda uzman kişiler Negri’nin başkanlığındaki elçilik heyetinde yer almışlardır. Bu kişilerden biri de İgor Kazimiroviç Meyendorf’tur. Elçilik görevine katılmadan önce Rus ordusu içerisinde kurmay albay rütbesinde olan Meyendorf, elçilik heyetinde sekreterlik görevini üstlenmiştir. Meyendorf, asker olmasının yanı sıra küçük yaştan beri aldığı ciddi eğitim sayesinde astronomi, fizik, matematik ve topografya konularında geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Bu yüzden elçilik heyeti içerisinde kendisine verilen pek çok görevi başarıyla yerine getirmiştir. Kendisi ve elçilik heyetinde bulunan birkaç kişi yola çıktıkları Orenburg bölgesinden vardıkları Buhara şehrine kadar tespit edebildikleri tüm güzergâhları kaydetmişlerdir. Bu göreve ek olarak İgor Kazimiroviç Meyendorf, heyet ile birlikte geçtiği bölgelerin geniş kapsamlı bir haritasını da çizmiştir (Nazaryan 2011: 445).

Elçilik heyetinde Meyendorf’tan başka alanlarında uzman birçok kişi bulunmaktadır. Eduard Alexandroviç Eversman ve Genrih Pander gibi doğa bilimciler, Budrin isimli bir din adamı gibi çeşitli meslek gruplarından kişiler elçilik heyetinin üyesi olarak yer almışlardır. Negri başkanlığındaki elçilik heyeti Orenburg’dan yola çıkmış İlek Nehri, Mugocar dağları, Büyük ve Küçük Barsu, Sapakkum, Kamışlı Gölü, Seyhun Nehri, Kızılkum Çölü, Kuvenderyave Yeni Derya mecrası, Betpak Kumulu, Katagan ve Vafkend köyü rotasını takip ederek hanlığın başkenti olan Buhara’ya ulaşmayı başarmıştır (Koç 2017: 74).

Meyendorf’un Buhara Hanlığı Hakkındaki Görüşleri

İgor Kazimiroviç Meyendorf, elçilik heyetinin Buhara şehrine geldiği 20 Aralık 1820’den şehirden ayrıldığı 10 Mart 1821 tarihine kadar Buhara Hanlığı’nın yönetim yapısını, ekonomisini, iklimini, nüfusunu, askerî sistemini, mimari yapısını, tarım ve ticaretini ayrıntılı bir şekilde inceleme fırsatı elde etmiştir. Meyendorf, Buhara şehrini yakından tanıma şansını elde ederek bu konu hakkında eser yazabilen nadir kişilerdendir. Onun Buhara Hanlığı hakkında yaptığı tespitlerin birçoğu yerinde ve doğrudur. Meyendorf öncelikli olarak Buhara’nın coğrafi yapısı ile ilgili bilgiler verirken hanlığın bulunduğu bölgeyi bir çöl bölgesi olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden hanlığın coğrafi olarak sınırlarının saptanması işinin zorluğuna dikkat çekmektedir (Meyendorf 1870: 26).

Meyendorf, Buhara ülkesinin doğu tarafının dağlarla çevrili olduğunu söylemektedir. Bu bölgede bulunan sıradağların Buhara şehrinin kuzeyine kadar uzanıp Semerkand şehrinin batısında sona erdiğini ilave eder. Aynı sıradağların güneyde bulunan Ceyhun Nehri’ne indiği açıklamasında da bulunmaktadır. Rus seyyah, hanlık sınırlarının batı kısımlarını ifade ederken ise büyük engebeli ovalardan bahsetmektedir. Bu ovalarda uzun ve geniş hâlde bulunan birçok küçük tepe olduğu açıklamasında bulunmaktadır. Meyendorf, Buhara bölgesindeki toprak türleri arasında en çok killi topraklar hakkında bilgi vermektedir. Buhara’nın birçok bölgesinde bu toprak türünün görüldüğünden bahseden yazar; killi toprakların Kızılkum Çölü ve çevresinde şekil ve boyutu zaman zaman değişebilen tepelikler hâlinde bulunduğunu, üzerinin gevşek kumlar ile kaplı olduğu durumunu tespit etmiştir. Killi toprak yapısı hakkında yazarın dikkatini çeken bir başka ilginç durumsa Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında bulunan Kızılkum Çölü’nün kuzey-güney yönündeki tüm toprakların killi toprak yapısından oluştuğu açıklamasında bulunmuştur (Meyendorf 1840: 45).

Meyendorf, Buhara’da bulunduğu süre ve edindiği malumatlar itibariyle bölgenin iklimi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yazar, Buhara’da mevsimlerin çok düzenli bir şekilde başladığını açıklamaktadır. O; Şubat ayının ikinci haftası meyve ağaçları, Mart ayının ilk haftasında ise diğer tür ağaçların çiçek açmaya başladığını söylemektedir. Meyendorf, bu dönemlerde yaklaşık 3 hafta kadar sürebilen yoğun yağmurun sona erdiğini ve hissedilen sıcaklıkların insanı bunaltıcı derecelere çıktığı açıklamasında bulunur. Ayrıca Kasım ve Aralık aylarındaki soğukların ve buna mukabil olabilen kar yağışlarının da genel olarak iklime etki ettiği kanısını taşımaktadır (Meyendorf 1870: 28).

Meyendorf; ocak ayında yağın kar yağışlarının genel olarak iki hafta yerde kaldığını, yağmurların ise şubatın ortasına veya sonuna kadar sürdüğünü söylemiştir. Kışın yağmur ve kar yağışlarının olduğu Buhara ikliminde yaz aylarında durum tam tersi bir istikamette seyretmektedir. Meyendorf’a göre yaz aylarındaki kuraklık derecesi o kadar büyük boyutlara ulaşmaktaydı ki halk ancak nehir yataklarından su temin edebilmekteydi. Kışın genellikle yağmur etkisiyle bölgedeki havanın temizlendiğini açıklayan Meyendorf, bölgenin sağlıklı hava ve iklime sahip olduğu konusunu vurgulamıştır (Meyendorf 1870: 29). Bölgede kış ve yaz aylarında esen güçlü rüzgârların iklime büyük ölçüde etki ettiğini açıklayan Meyendorf rüzgârların getirdiği ince tozların dönem dönem havayı grimsi bir renge dönüştürdüğünü söylemektedir. Ayrıca yazar rüzgârların getirmiş olduğu ince tozlar yüzünden Buhara bölgesinde kör olma vakalarına sıkça rastlandığını ifade etmiştir (Meyendorf 1840: 69).

Rus yazar, hanlığın nüfus durumu ile alakalı çok detaylı bilgiler vermiştir. Seyahat boyunca ve Buhara’da bulunduğu dönem içerisinde Türk halklarını yakından tanıma fırsatı elde etmiş olan Meyendorf’a göre Kırgız, Özbek, Türkmen, Kazan Tatarları, Osmanlı ya da Kırım Türkü arasında özellik olarak neredeyse hiçbir fark yoktur (Meyendorf 1840: 42).

Yazar, Buhara Hanlığı içerisindeki nüfus yapısını genellikle ikiye ayırmaktadır. Hanlıkta baskın bir güç olan Özbekleri ilk sırada tanımlamaktadır. Çünkü Özbekler, Buhara’da fatih topluluk konumundadırlar. İkinci ise fethedilmiş olarak tanımladığı Tacikleri hanlığın ana nüfusu olarak tanımlamıştır. Yazarın iki ana sınıfa ayırmış olduğu bu toplulukların dışında Türkmen, Kalmuk, Kırgız, Karakalpak, Afgan, Yahudi, Çingene gibi halklarında hanlıkta yaşamlarını sürdürdüklerinden bahsetmektedir. Meyendorf, bu kadar fazla topluluğun bir arada yaşamını sürdürmeye çalıştığı başka bir yerin bulunmasının çok zor olduğunu belirtmiştir. Yazar; fetheden topluluk olarak

tanımladığı Özbeklerin de kendi aralarında pek çok kabileye ayrıldığını, bu kabileler arasında en ünlüsünün Mangıt kabilesi olduğunu açıklamaktadır. Fethedilen topluluklar arasına koyduğu Tacikleri ise kısa boylu, siyah saçlı, İranlılardan ten rengi daha açık bir yapıda olan Avrupalı tipler olarak betimlemektedir. Taciklerin, Buhara Hanlığı’ndaki durumuna ayrıca bir parantez açan Meyendorf Tacikleri hoş endamlı, nazik insanlar olarak tasvir etmiştir. Fakat onların hilebaz bir topluluk olduğunu da belirtmektedir. Taciklerin en iyi yaptığı işleri ticaret, çiftçilik ve zanaatkârlık olarak tanımlamaktadır. Yazar; Taciklerin okuma yazma bildikleri, gayet bilgili oldukları açıklamasında da bulunmuştur. Fakat korkak bir karakter yapısına sahip oldukları için sürekli yönetilen tebaa olarak kaldıklarını söylemektedir. Bölgedeki Türkmenleri ise Özbeklerden daha geniş yüz hatlarına sahip Kalmuklara benzer bir tipte tasvir etmektedir. Arap topluluğu hakkında ilginç bilgiler de veren Meyendorf, Buhara’yı Müslümanların fethettiği ilk zamanlardan beri Arapların burada olduklarını koyu kahverengi cilt yapılarıyla ayırt edilebildiklerini belirtmektedir (Meyendorf 1870: 39).

Buhara Hanlığı’nın nüfus yapısı hakkında tespit edebildiği bilgeleri aktarmaya devam eden yazar, bölgede bulunan Kırgızların zaman zaman bozkırda ikamet ettiklerini daha sonra Buhara’ya geri geldikleri bilgisini vermektedir. Genel olarak Buhara’nın kuzeydoğusunda yer alan Miyankal bölgesinde yaşayan Kırgızlar, burada bulunan Karakalpaklar ile oldukça karıştırılmaktadırlar. Yazarın bahsetmek istediği bir diğer topluluk çingenelerdir. Meyendorf, çingenelerin Buhara bölgesinin her yerinde bulduklarını belirtmektedir. Ayrıca çingeneler; küçük gruplar hâlinde gezmekte, falcılık ve at cambazlığı yaparak geçimlerini temin etmektedirler (Meyendorf 1870: 40).

Meyendorf, Buhara Hanlığı’nda yaşayan toplulukların özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmaya çalışırken sayısal verilere de başvurmuştur. Yazar; Buhara’da 1.500.000 Özbek, 650.000 Tacik, 200.000 Türkmen, 50.000 Arap, 20.000 Kalmuk, 4000 Yahudi ve Afgan’ın yaşadığı bilgisini vermektedir (Meyendorf 1870: 41).

Meyendorf, bölgenin ticari yapısı hakkında bilgi verirken toprağın önemine dikkat çekmektedir. Yazara göre topraktan elde edilen ürünler hem halka yetecek besinleri sağlamak hem de halkın ticari faaliyetlerde gelir elde etmelerine imkân vermektedir (Meyendorf 1870: 42). Rus seyyah; Buhara Hanlığı’nın ticarete altın, gümüş ve bakır paralar kullandığını söylemektedir. Buhara Hanlığı’nın Safevi Devleti ve Hindistan coğrafyası ile yaptığı ticaretin büyük bir kısmını değerli taşlar oluşturmaktadır. Siyasi ve sosyal sebepler yüzünden Buhara Hanlığı’ndaki lüks tüketimin çok az olması sebebiyle lüks tüketim malları ihracatta önemli bir yer

kaplamaktadır (Meyendorf 1870: 45). Meyendorf’a göre farklı devletlerden tüccarların bulunduğu Buhara şehri, Türkistan bölgesinin en önemli ticaret merkezidir. Devletlerarasındaki siyasi ilişkilerin seyri değişse bile Buhara şehrindeki ticaret yoğunluğu olağan hâliyle devam etmektedir. Yazar; Buhara şehrinin ticari olarak gelişmiş bir durumda olmasını komşu ülkelerdeki ticari malların değerli olması, Buhara bölgesinin coğrafi konumu ve iklimine bağlamaktadır (Meyendorf 1870: 47).

Meyendorf, Buhara Hanlığı içerisindeki topluluklar arasında ticaretten en iyi anlayanların Tacikler olduğunu söylemektedir. Seyyah, Tacikleri zeki ve tutumlu olarak tarif etmektedir. Ayrıca Taciklerin Buhara Hanlığı’nın ticarete önemli bir konumda olmasında büyük katkıları olduğunu söylemektedir. Rus seyyah, hanlıktaki birçok kişinin maddi beklentileri olduğu çıkarımını yapmaktadır. Yazar; ticaretin yüksek kâr oranı yüzünden devlet memurlarının ticaret yaptıklarını, ticari faaliyetlerinin halk üzerindeki itibarlarını zedeleyeceğini bile düşünmediklerini söylemektedir. Meyendorf, hanlıktaki ihracat vergilerinin kaldırıldığından ve ithalat vergilerinin çok cüzi bir miktara çekildiğinden de bahsetmektedir (Meyendorf 1870: 48).

Meyendorf, Rusya’nın Buharalı tüccarlar için çok cazip bir yer olduğunu belirtmektedir. Buhara’dan gelen tüccarlar, Rusya’da mallarının 9/10 satmaktadırlar. Aynı şekilde Rusya’dan çok miktarda ticari malı Buhara’ya götürmektedirler. Buhara’dan Rusya’ya giden ticari kervanlar, genellikle Hazar Denizi ile Petropovlovsk arasında bulunan Rus sınır kasabalarına gitmektedirler. Meyendorf, Orenburg eyaletinde bir sınır kasabası olarak bulunan Troistk bölgesini Buharalı birçok tüccarın demir ve çelik ürünlerini ucuza alabildikleri için sık sık ziyaret ettiklerinden bahsetmektedir. Rus yazar; Buhara’daki ticaret kervanlarının genellikle Mayıs ayında, Rus-Buhara sınırında ticari faaliyet gösterdiğinden ve Buhara’ya geri gelmek niyetinde olan kervanların ise genellikle Ekim ya da Kasım aylarında yola çıktıklarından bahsetmektedir (Meyendorf 1870: 49).

Meyendorf, Rus-Buhara ticaretinde en fazla hangi ürünlerin tercih edildiğini detaylarıyla açıklamaktadır. Rusya’dan demir çelik, bakır, şeker, beyaz ve mavi kâğıt, pirinç, zeytinyağı ve tereyağı yapımında kullanılan araçlar ve bez gelmektedir. Ayrıca Buharalı tüccarlar; pamuk, firuze taşı, çay, kumaş, gibi ek mamullere de kervanlarında yer vermekteydiler. Rus yazar, Buhara Hanlığı’ndaki tüccarların komşu ülkelerle ticari ilişkilerini de incelemiştir. Hanlık tüccarları; Hindistan ve Afganistan bölgelerine Rus bakırı, demir tel, mercan ve firuze taşları, Buhara’ya özgü renkli ipek elbiseler, porselen

ve at ihraç etmektedir. Aynı şekilde Afganistan ve Hindistan’dan yün ve elbiselik kumaş, sarık, beyaz şeker, baharat, kaplama bezler ithal etmektedir (Zarcone 2014: 78).

Meyendorf, Buhara Hanlığı’nın Safevi Devleti’yle dostane ilişkilerinin olmamasının ticarete de yansıdığını söylemektedir. Rus seyyah; Buhara Hanlığı’nda Safevi Devleti’nden elde edilen yaklaşık 30.000 İran asıllı köle olduğundan, bölgedeki köle ticaretinin gelişmiş olduğundan bahsetmektedir (Meyendorf 1870: 58). Köle mülkiyeti Türkistan bölgesinde sıkça rastlanan bir durumdur. Bölgede köle sahibi olmak zenginlik alameti olarak sayılmaktadır. Buhara bölgesinde yaşayan zengin birinin ortalama 40 kölesi bulunmaktadır. Koşbegi gibi önemli devlet adamlarında ise bu sayı 100 kişiye kadar ulaşmaktadır (Vurgun 2014: 185).

Rus yazar, elçilik heyetiyle beraber gittiği Buhara Hanlığı’nın yönetim yapısı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Meyendorf, Buhara Hanlığı’nda despotik bir yönetim anlayışı olduğunu söylemektedir. Yazar, despotik yönetimin hanlık içerisindeki etkisinin göçebe yaşam ve İslam dini ile bir miktar hafıflediğini ifade etmektedir. Rus seyyah, Buhara Hanı Emir Haydar’ın “Emir-ül Mümin” unvanını kullandığını belirtmektedir. Meyendorf, Han’ın tebaası üzerinde yaşama ve öldürme hakkına sahip olduğunu kesin bir dille dile getirmektedir. O, dinin devlet üzerindeki etkisini de ayrıntılı bir şekilde açıklamayı başarmıştır. Rus seyyaha göre Buhara Hanlığı’nda dini göreve sahip olan mollalar, hanın üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Meyendorf, Buhara Hanı Emir Haydar’ın divanı topladığında mollaların görüşlerini aldığını söylemektedir. Rus seyyah, Buhara Hanlığı’nın sınırları çok geniş olmadığı için diğer bölgelerdeki valilerin keyfi uygulamalarla halkı baskı altına alamadığını belirtmiştir. Başkente kolay ulaşım imkânı sayesinde halk kendi sorunlarını hana kolayca anlatabilmektedir (Meyendorf 1870: 50).

Meyendorf; devlet içerisindeki bazı muhteris devlet adamlarının kendi görevlerini kötüye kullanabildiklerini, bu durumu ancak hâkimlerin önleyebildiğini anlatmaktadır. Buhara Hanlığı’ndaki devlet görevlileri “Hanın Bendeleri” unvanıyla anılmaktan gurur duymaktadırlar. Meyendorf’a göre devleti Emir Haydar’ın başyardımcısı olan Koşbegive ona bağlı bulunan kişiler kontrol etmekteydiler. Koşbeginin yeğenlerinden biri Semerkand valisi, kardeşlerinden biri de özel meclis üyesi unvanına sahip ayrıcalıklı kişilerdir. Ayrıca vezirin oğullarının hiçbir görevi olmadığı hâlde sanki devlette görev yapıyormuşçasına maaş aldıkları bilgisini de eklemiştir. Meyendorf, bu örneklerden yola çıkarak Buhara Hanlığı’nda genel olarak liyakat sisteminin işlemediğini ifade etmektedir (Meyendorf 1870: 51).

Meyendorf, devletin yönetimi hakkındaki açıklamalarına devam ederken makam sahibi kişilerin kendi adamlarını halka baskı uygulama konusunda serbest bıraktıklarını ifade eder. Yazar, buradaki amacın bir vesile ile zengin kişilerin mallarına el koymak olduğunu belirtmektedir. Rus seyyah, ayrıca hanın şahsına hizmetin devlet hizmeti ile aynı kefeye konulduğunu bu durumun gerçekten yanlış olduğunun altını çizmektedir. Buhara Hanı'nın baş veziri olan Koşbegi ile Osmanlı sadrazamı arasında bir karşılaştırma yapan Meyendorf, yetki alanı ve sorumluluk bakımından Osmanlı sadrazamının daha üstün olduğunu açıklamıştır. Buhara Hanlığı'nın yönetiminde yetki sırası bakımından vezirden sonra ordunun başında bulunan başkomutanın, üçüncü sırada ise din işlerinden sorumlu şeyhülislamın olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Meyendorf, şeyhülislam makamında bulunan kişinin saray çalışanlarından hiç kimseye karşı sorumlu olmadığı bilgisini de vermektedir (Meyendorf 1870: 52).

Rus seyyah, Buhara Hanlığı'nın ordu sistemini de nüfus yapısında olduğu gibi iki ana sınıfa ayırmaktadır. Meyendorf'a göre ordu sisteminde ilk olarak hanın daimi ordusu yer almaktadır. Süvarilerden oluşan köleler ve paralı askerler ise ordunun ikinci sınıfını oluşturmaktadır. Ordunun ortalama sayısı 25.000 kişidir. Fakat olağan dışı bir durum veya sefer ortaya çıkarsa, bu mevcut 60.000 kişinin üstüne çıkabilmektedir. Yazar Buhara ordusunun olağan bir askerî seferinin genellikle 12.000 veya 13.000 kişilik askerî birlikler ile yapıldığı bilgisini de vermektedir. Hanlıkta bulunan diğer askerî birlikler ise sınır kalelerinin güvenliği ile meşgul olmaktadırlar. Meyendorf, Buhara Hanı'nın kendisine bağlı birliklere ödemelerini para ya da tahıl yoluyla yaptığını söylemektedir (Meyendorf 1870: 56). Rus seyyahın açıklamış olduğu ordu sistemi Buhara Hanlığı'na batıdan Hive, doğudan Hokand Hanlığı'nın saldırması ve Hive Hanlığı ile uzun süren mücadeleler yüzünden işleyemez bir hâle gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi düzenli birliklere para-tahıl şekliyle ödenen maaşların temin edilebilmesi için pek çok ek vergi alınmıştır. Bu durum vergi ödemek ile mükellef kabileleri rahatsız etmiş ülkede pek çok isyanın çıkmasına neden olmuştur (Ükten 2015: 67).

Yazar, Buhara ordusunun teçizat yapısı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Buhara süvarilerinin silahları Safevi Devleti'nin süvari birliklerine çok benzemektedir. Buhara süvarileri uzun mızrak, fitilli tüfek ve eğri şekildeki kılıçları kullanmaktadırlar. Ordudaki askerler çelik başlık, zırhlı olan zincir bir gömlek, manda derisinden yapılmış yuvarlak kalkanlara sahiptirler. Meyendorf'a göre Buhara ordusu ağır silah yönünden çok yeterli değildir. Buhara ordusunda 3 veya 4 at arabasının taşıdığı 10 adet Safevi topu bulunmaktadır. Yazara göre eldeki bu toplarında hareket ve kullanım yönünden

büyük zorlukları bulunmaktadır. Meyendorf, Buhara ordusu içerisinde en elit savaşçıların Özbekler olduğu bilgisini vermektedir. Özbekler iyi atlara sahiptirler, hız avantajlarını oldukça iyi kullanırlar ve savaş içerisinde teke tek mücadelelerde oldukça başarılıdırlar. Rus seyyah, Özbeklerin bu özelliklerinin saldırı savaşlarında oldukça işe yaradığını belirtmiştir. Meyendorf’a göre Özbeklerin en büyük eksiklikleri uzun seferlere dayanıksız bir yapıda olmaları ve disiplinsiz bir şekilde savaşmalarıdır (Meyendorf 1870: 57).

Buhara Hanlığı’nın mimari yapısından bahsetmeden önce hanlıkta bulunan pek çok şehrin benzer mimari özellikleri olduğunu belirtmek gereklidir. Her şehir mutlaka surlarla çevrilidir ve şehirlerde biri Cuma Camii olmak üzere en az üç camii bulunmaktadır (Çelik 2009: 26). Hanlıktaki şehirlerin benzer mimari özelliklerine rağmen Rus seyyah, Buhara’nın mimari yapısı hakkında çok ilginç bilgiler vermiştir. Meyendorf, Buhara şehrinin gözüktüğü ilk anda buraya gelen bir Avrupalı için çok endişe verici bir durum yarattığından bahsetmiştir. Bunun en önemli nedeni şehrin dışarıdan ilk bakışta çok güçlü bir devletin başkenti görüntüsü yaratmasıdır. Yazar; ilk anda uzaktan bakıldığında camilerin, kubbelerin, etraftaki sarayların, düz çatılı evlerin insan üzerinde büyük bir hayranlık bıraktığından bahseder. Ama bu mimari yapılara yaklaştıkça bu hislerin yerini büyük bir hayal kırıklığının aldığını söylemektedir (Meyendorf 1870: 33).

Meyendorf’a göre bu hayal kırıklığının en büyük nedeni Buhara şehrindeki cami, hamam, medrese gibi belli başlı yerler haricinde mimari olarak her yerin bakımsız ve kötü bir durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Meyendorf, Buhara sokaklarının çok dar olduğundan ve Buhara sokaklarında hızlı bir hareket yapıldığı takdirde bir binek hayvanına çarpıp kendini sakatlama riskinin çok yüksek olduğundan bahsetmektedir. Meyendorf, şehrin savunmasının bel kemiğini oluşturan surların her yerde sabit kalınlıkta olduğunu ve buradaki sur yapısının İran kasabalarının sur yapılarına benzediğini söylemektedir. Meyendorf’a göre Buhara şehrinin 11 kapısı bulunmaktadır. Kapılar tuğladan yapılmakta, yanlarında ise 2 adet kule bulunmaktadır. Rus seyyah; şehirdeki evlerin balçıktan yapılma, caddelerinin son derece kirlili ve bu yapıların düzensiz bir şekilde şehre yayılmış olduğunu açıklamaktadır (Meyendorf 1870: 34).

Meyendorf, düz çatı yapısına sahip Buhara evlerinin ön kısımlarının ve pencerelerinin iç avluya baktığını söylemektedir. Yazara göre Buhara evleri sıcaklardan korunabilmek için az güneş alabilecek şekilde dizayn edilmiştir. Zengin evlerinin

döşemelerinin tuğladan, fakir evlerinin ise tahtadan olduğunu açıklamaktadır (Zarcone 2014: 124).

Meyendorf, son olarak ise Buhara Hanlığı’ndaki tarım ve zanaat yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Rus yazar Buhara Hanlığı’nın tarımı ile ilgili en büyük sorunun su olduğundan bahsetmektedir. Rus yazar; Buhara’da ekilecek olan tarlaların diğer topraklardan ayırma işlemi yapıldığı, bu durumun da tarım faaliyetlerini kolaylaştırdığı bilgisini vermektedir. Meyendorf, tarım işlerini genellikle köle ve esirlerin yaptığını söylemektedir. Rus yazara göre tarım yapılan toprakların küçük boyutlarda olması araziye ve ekilen mamulün kontrolünü kolaylaştırdığı için kalite ve verim artmaktadır (Meyendorf 1870: 42).

Rus seyyah, hanlıktaki arazilerin küçük olmasının yanı sıra belirli bir matematik düzenine göre bölündüğünü ifade etmektedir. Yazar, Buhara Hanlığı’nda Avrupa’da yetiştirilen lahana, kavun, soğan, salatalık gibi pek çok ürünün bilindiğini ve yetiştirildiğini fakat patates ve enginarın hiçbir şekilde bilinmediğini belirtmektedir. Meyendorf’a göre sonbaharda ekilen ürünler Temmuz’da biçilmektedir. Temmuz’dan sonra genellikle toprak tekrar sürülerek bezelye, nohut ekilmektedir. Buhara Hanlığı’nda fakir kesim genellikle siyah keten tohumu ve *küçük mach* isimli bir tarım ürünü yetiştirmektedir. Mart ayının ilk haftasında arpa ekilmekte, arpa ürünü buğdaydan daha önce sürülmektedir (Meyendorf 1870: 43).

Yazar, Buhara Hanlığı’nda büyük fabrika bulunmadığını söylemektedir. Meyendorf, bu duruma ek olarak 4 ya da 5 kişinin aynı yerde çalışabildiği işletmelerin de bulunmadığı bilgisini vermektedir. Rus seyyah; Buhara’da ipek üreticiliğinin gelişmiş olduğundan, buna mukabil deriyi işleme yöntemi olan tabaklamanın ise yeni yapılmaya başlandığından, Buhara’da bulunan Türkmen nüfusun keçe, cübbe, kumaş ve kilim üretiminde başarılı olduklarından söz etmektedir. Buhara’da kumaş boyamanın çok gelişmiş olduğu fakat kumaş işleminin diğer aşamalarında yetersiz kaldığından bahsetmektedir. Meyendorf, Buharalıların ayakkabı tamirciliğini de çok iyi yaptığını söylemektedir (Meyendorf 1870: 46).

Meyendorf’un Eserinin Türkistan Tarihi Açısından Önemi

Rusya’nın, 1820’li yıllardan 1854 yılına kadar Türkistan bölgesi üzerinde kendi hegemonyasını kabul ettirmek ve bölge ülkelerini kendine bağlı hâle getirmek için diplomasiyi kullanmak gibi bir siyaseti vardır. Bu yüzden Türkistan bölgesini tanımak ve uygun siyaseti belirlemek maksadıyla başta Meyendorf olmak üzere çok farklı yeteneklere sahip kişiler elçilik heyetlerine dâhil edilmiştir (Haghayeghi 1995: 3).

Bahsedilen yıllarda Rusya, Türkistan bölgesi hâkimiyeti için İngiltere ile mücadeleye başlamıştır. Rus Çarlığı, İngiltere’nin Türkistan bölgesine etki etmesini engellemek için tüm olanaklarını kullanmıştır. Rusya’nın, İngiltere’ye karşı en büyük avantajı Türkistan topraklarına olan yakınlığı ve Meyendorf gibi kişilerin bölgeyi yakından tanınması sayesinde İngilizlerden daha fazla Türkistan toprakları hakkında bilgi sahibi olmasıdır (Hatunoğlu 2016: 483).

Yukarıda açıklanan siyaset ve amaç doğrultusunda Buhara Hanlığı’na gönderilen elçilik heyeti içerisinde yer alan Meyendorf’un Türkistan tarihi açısından önemi, elçilik seyahatinden döndükten sonra *Voyage D’Orenburg A Boukhara* isimli eserini yayımlaması olmuştur. Meyendorf, 1826 yılında *Voyage D’Orenburg A Boukhara* isimli eserini Paris’te yayımlattıktan sonra Avrupa okuyucusu ilk kez Rusya’nın doğu komşuları hakkında detaylı bilgiye erişme imkânına sahip olmuştur. Kitaba olan yoğun ilgi sebebiyle kitap, aynı yıl Almanya’da da yayımlanmıştır (Nazaryan 2011: 445). Meyendorf’un eseri; dönemin Buhara Hanlığı’nın endüstrisini, ticari yapısını, halkın yöresel kıyafetlerini, dinî fikirlerini, şehirdeki günlük yaşamlarını, eskiden beri süregelen gelenek ve görenekleri hakkında bilgilere yer vermeyi başarabilmiş çok önemli bir eserdir (Nazaryan 2011: 446).

Meyendorf, bir Rus soylusu olmasına karşın *Voyage D’Orenburg A Boukhara* isimli eserini 1826 yılında Fransa’da yayımlamıştır. Meyendorf’un kitabını Rusça değil Fransızca yazması ve bu eseri Rusya’da değil Fransa’da yayımlatmasının önemli bir nedeni bulunmaktadır. İlk olarak Rusya’daki yetkililer, Meyendorf’tan gerekli bilgileri edindikten sonra bir kitap yayımlanması konusunda gerekli ilgiyi göstermemişlerdir. İkinci ve ana neden ise Fransa’nın sosyal ve doğu bilimlerinde diğer devletlere nazaran daha ön planda olmasıdır (Meyendorf 1975: 9).

Voyage D’Orenburg A Boukhara eseri, 1840 yılında Albay Monteith vasıtasıyla Fransızca orijinal hâlden İngilizceye tercüme edilmiştir. Yüzbaşı E. F. Chapman ise Fransa ile aynı yılda Almanya’da yayımlanan sürümünü 1870 yılında İngilizceye tercüme etmeyi başarmıştır. Meyendorf’un eseri diğer ülkelere nazaran çok geç bir tarihte Rus okurlarına ulaşabilmiştir. Eserin Rusça çevirisi 1970 yılında Evgeniy Karloviç Betger tarafından yapılmıştır. 1970 yılından sonra Rus okurlar Meyendorf’un eserini kendi dillerinde okuyabilme imkânına sahip olmuşlardır. Meyendorf’un, doğrudan Türkistan bölgesi hakkında Rus Çarlığına verdiği bilgiler hem Rusya’nın zamanın Buhara Hanlığı’nı anlamasına imkân vermiş hem de kitap Avrupa’da

yayımlandıktan sonra tüm modern dünya Türkistan bölgesi ve Buhara Hanlığı’yla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır (Keser 2018: 69).

Sonuç

Meyendorf’un Buhara Hanlığı’na Rus elçilik heyeti ile beraber gitmesi Türkistan ve Buhara tarihi açısından çok önemlidir. Rus Çarlığı’na yüzyıllardır hizmet etmiş, kökeni Baltık-Alman soylularına dayanan bir aileye mensup olan Kurmay Albay Meyendorf’un topografya ve askerî alanlarda uzman olması elçilik heyetine alınmasını kolaylaştırmıştır. Fakat kendisi Buhara Hanlığı’nda gördüğü, incelediği, duyup teyit edebildiği tüm bilgileri *Voyage D’Orenburg A Boukhara* isimli eserine aktarınca dönemin modern dünyası Türkistan ve Buhara Hanlığı ile alakalı olan tüm bilgi eksikliklerini kapatmayı başarmıştır.

İgor Kazimiroviç Meyendorf; bölgeye kendisinden sonra gelen Vambery, Khanikoff gibi pek çok ünlü seyyahı bölge üzerine araştırma yapmaya ve eser yazmaya dolaylı yoldan teşvik etmiştir. Çünkü Fransa’da yayımlanmış olduğu eser, büyük bir ilgi ve övgüyle karşılanmıştır. Bu durum kendisinden sonra Buhara Hanlığı’na gelen ve hanlık hakkında araştırma yapmak isteyen kişilerin şevkini arttırmıştır. İgor Kazimiroviç Meyendorf’un eseri kendisinden sonra gelenler için bir kaynak eser niteliği taşımıştır. Meyendorf’a kadar Türkistan bölgesini ziyaret etmeyi başarmış kişiler, bu denli detaylı bir eser vücuda getirmeyi başaramamışlardır. Kendisi ile beraber aynı elçilik heyetinde bulunan Alexandroviç Eversman da bir eser yayımlanmış fakat eseri sadece botanik bilimi ile ilgilenenler için önemli bir kaynak olmuştur. Kendisinin yazdığı eser, Meyendorf’un notları kadar heyecan uyandırmamış ve bu esere çok teveccüh gösterilmemiştir.

Meyendorf’un eserinde betimleme gücü ve anlatım bilgisi çok kuvvetlidir. Yazar, aynı şekilde hanlık ve bölge hakkında merak edilebilecek tüm detayları tahmin etmiş, eserinde bunlar hakkında bilgiler vermeye büyük ölçüde gayret göstermiştir. Meyendorf eserini yazdığı sırada Rusya’nın doğu sınırlarında komşusu olan Buhara Hanlığı zor bir coğrafyada olduğu için hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Rusya’da dahi komşusunun adetleri, örfü, yaşayış biçimi ve devlet teşkilatı hakkında büyük bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Dönemin modern dünyası olan Avrupa’da ise Buhara Hanlığı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan eserin yazıldığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya, Türkistan ve Buhara Hanlığı hakkında ilk gerçek ve detaylı bilgileri Meyendorf’un eseri sayesinde öğrenebilmiştir.

İgor Kazimiroviç Meyendorf’un kitabı sayesinde, Buhara Hanlığı ve Türkistan bölgesi bir yabancı gözüyle tahlil edilmiştir. Bu, gayet mühim bir hadisedir. Farklı kültürden birinin değişik bir coğrafyada gözlem yapabilmesi, hanlık ve bölgedeki gerçeklerin daha net bir biçimde ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Çünkü o dönemdeki Buhara Hanlığı’nın içinden bu şekilde gerçekçi bir eserin çıkması hem siyasi hem de sosyal anlamda gerçekten zor bir durumdur.

Meyendorf ve Rus elçilik heyetinin Buhara Hanlığı’na olan ziyareti, hanlığın yönetici kesimi arasında bu tür ziyaretlerin daha normal karşılanmasının başlangıcını da oluşturmaktadır. Her ne kadar Rusya-Buhara ilişkilerinin geçmişi 16. yüzyıla dayanmaktaysa da bu ilişkiler çok sıkı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Hanlık, yabancı tüccarlara ekonomik olarak getirisi olduğu için çok karışmasa da yöneticiler ile temas kuran yabancı kişilere her zaman şüphe ve endişeyle bakmıştır. Buhara-Rus ilişkilerinde bunun örnekleri görülebilmektedir. Çarlık Rusya’sı, Meyendorf’un da dâhil olduğu elçilik heyetini bölgeye gönderirken hanlığın durumunu yakından incelemek gibi siyasi, Rusya’nın lehine olan mevcut ticari durumu korumak gibi ekonomik hedeflere sahiptir. Elçilik heyeti, tamamen istenen hedeflere ulaşamamasına rağmen Çarlık Devleti’nin isteklerini kısmen de olsa yerine getirmeyi başarmıştır. Sonuç olarak Rus seyyahın yazdığı eser, aslında doğru davranışlar ile bölge hakkında bilgi edinilebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

BECKER, Seymour (1968). *Russia’s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*, Massachusetts: Harvard University Press.

ÇELİK, Muhammed Bilal (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

D’ENCAUSSE, Helene Carrere (2009). *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, Londra: İ.B. Tauris.

HAGHAYEGHI, Mehrdad (1995). *İslam and Politics in Central Asia*, New York: St. Martin Press.

HALFİN, N.A (1960). *Politika Rossii v Sredney Azii 1847-1868*, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.

HALFİN, N.A(1974). *Rossia i Hanstva Sredney Azii*, Moskova: Nauka.

HATUNOĞLU, Nurettin (2016). “Buhara Hanlığı”, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Yayıncılık, ss. 482-526.

KESER, Emre (2018). *E. K. Meyendorf ve Eserinin Buhara Hanlığı Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

KOÇ, Dinçer (2017). “XVI-XIX Yüzyıllarda Buhara Hanlığı’na Gelen Rus Diplomat ve Askerleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 227, İstanbul, s.61-90.

MEYENDORF, Baron George (1827). “Russian Embassy to Bukharia”, *Boston: North American Review*, 57, ss. 308-334.

MEYENDORF, Baron Von (1870). *A Journey From Orenburg to Bokhara in The Year 1820*, çev. Captain E. F. Chapman, Kalküta: Foreign Department Press.

MEYENDORF, Count (1840). *Journey of The Russian Mission from Orenburg to Bokhara*, çev. Colonel Monteith and Madras Engineers, Londra: Spectator Press.

MEYENDORF, E. K (1975). *Puteşestvie İz Orenburga v Buharu*, çev. Evgeniy Karloviç Betger, Moskova: Nauka.

NAZARYAN, R.G (2011). “Rossiyskiye Nemtsı Pioner İssledovaniya Sredney Azii”, *Grajdanskaya İdentıçnost i Vnutrenniy mir Rossiyskih Nemtsev v Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı i v İstoriçeskoj Pamyati Potomkov*, ed. Herman Arkady Adolfovich, Moskova: Msnk-Press, ss. 444-448.

ÖZKAN, Murat (2018). “Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy’in 1717 Hive Seferi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 5/1, ss. 93-111.

RYWKIN, Micheal (1963). *Russia in Central Asia*, Londra: Collier Books.

SARAY, Mehmet (2002). “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, *Türkler*, Cilt.18, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara: Türkiye Yayınları, ss. 561-576,

TOGAN, Zeki Veli (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ÜKTEN, Selim Serkan (2015). *Buhara Hanlığı’nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

VURGUN, Seda Yılmaz (2014). “XIX. Yüzyılda Türkistan’da Kölelik, Çapul ve Yağma”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14, İzmir, s.179-196.

WANNER, Michal (2014). “Alexander Bekovich Cherkassy’s Campaign to Central Asia and India in 1714-1717”, Budapest: *Öt Kontinents*, ss. 9-32.

YETİŞGİN, Memet (2000). How The Times of London Covered and Interpreted Russian Expansion into Central Asia in the Second Half Of The Nineteenth Century, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Texas Tech Universty, Texas.

ZARCONE, Thierry (2014). Yasak Kent Buhara 1830-1888, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.